

OPONENTSKÝ POSUDOK HABILITAČNEJ PRÁCE

Názov práce: *Kapitoly z náboženských dejín Spiša v ranom novoveku*

Autor práce: Mgr. Monika Bizoňová, PhD.

Odbor HIK: história

Oponent: prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

Pracovisko opONENTA: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied

Predložená práca predstavuje komplexný, aj keď nie úplný ani vyčerpávajúci pohľad na náboženské dejiny Spiša v ranom novoveku, čo je z pohľadu cirkevných dejín obdobie reformácie a rekatolizácie. Ide o dôležitú, prelomovú periódu, ktorá dodnes ovplyvňuje náboženské pomery na Spiši. Práca ich tak pomáha pomenovať, identifikovať, konkretizovať a interpretovať. To, že bolo možné vytvoriť tematicky samostatné, ale súčasne nadväzujúce kapitoly habilitačnej práce na základe už publikovaných článkov, svedčí o systematickom prístupe habilitantky k tejto téme. Je zjavné, že ide o rozsiahlu, zložitú a komplikovanú problematiku, ktorá si vyžiadala značné niekoľkoročné úsilie pri štúdiu prameňov. Takáto téma, podobne ako mnohé iné, jednoznačne nie je vyčerpaná ani uzavretá, pretože sa objavujú nové pramene, ale tiež sa rozvíja a inovuje prístup k tejto starej téme. V tomto kontexte je práca aktuálna.

Predložená habilitačná práca vychádza z niekoľkoročného výskumu habilitantky (výsledky boli publikované v rokoch 2011, 2013 – 2017, 2020 [s. 10, 39, 95]). Ide o súbor štúdií k vybraným problémom náboženských dejín Spiša z obdobia raného novoveku, ktoré boli vydané na Slovensku i v zahraničí. Prvá časť je tvorená dvoma podkapitolami, ostatné dve majú po štyri podkapitoly. Výber je usporiadaný logicky a reprezentatívne a ako taký predstavuje vývin a postupné rozvíjanie problematiky v čase, rovnako ako i dozrievanie vedeckej erudície autorky. Štúdie pred ich vydaním prešli recenzentským konaním v jednotlivých redakciách. Záver práce je zhrnutím základných výsledkov opretých o jednotlivé štúdie (kapitoly) habilitačnej práce.

Predložený súbor publikovaných prác je plne legitímny habilitačný postup, ale má i svoje nevýhody, resp. odhaľuje isté slabšie miesta v publikovanej tvorbe a vo zvolenom prístupe, a tou je (až) doslovné opakovanie niektorých častí, ktoré sú tak v práci duplicitné¹ až triplicitné. To potom narúša celkový odborný dojem. Rovnako je zřejmé, že mladšie práce sú pramenne bohatšie, obsah a výsledky erudovanejšie.

Predkladateľka vo svojich prácach primárne predstavuje diplomatické pramene a podáva ich obsah, čím príspevky oscilujú medzi pomocnými vedami historickými a klasickou historickou pracou. Priama metóda je kľúčová a dominantná v celej práci. Habilitantka použila archívne pramene z cirkevných a štátnych archívov troch krajín (Slovensko, Maďarsko, Rakúsko). Spišské mestá v poľskom zálohu boli reálne spravované krakovským biskupom, v archíve Krakovskej arcidiecézy v Krakove sa nachádzajú kánonické vizitácie z tohto obdobia,

¹ Faktografia okolo poľského zálohu sa opakuje duplicitne (začiatky kapitol 3.2 a 3.3, s. 43 a 54).

ktoré bolo nielen možné, ale zjavne aj potrebné využiť.² Predložená práca však umožňuje posúdenie vedeckej úrovne habilitantky a absentujúce pramene sú výzvou pre pokračovanie v rozvíjaní vedeckej a odbornej špecializácie habilitantky.

Práca sprostredkúva pohľad výlučne katolíckych prameňov uhorskej proveniencie na reformáciu a rekatolizáciu na Spiši, chýbajú uhorské evanjelické kánonické vizitácie a poľské katolícke vizitácie. Absentuje analýza významu uniátov (gréckokatolíkov) v náboženských dejinách Spiša v ranom novoveku. O objektivite práce niet pochybností, ale ku komplexnosti (chýbajú poľské a evanjelické pramene) a úplnosti (v práci nie sú spomínané či zohľadnené niektoré dôležité lokality ako Stará Ľubovňa (sídlo poľskej správy) a niektoré tradične silne religiózne lokality ako Lendak; ak sa spomínajú kláštory a rehole, chýba Červený Kláštor a tu aj odpoveď na vynárajúcu sa otázku, prečo ho panovník dal ako majetkovú fundáciu novovzniknutému Prešovskému gréckokatolíckemu biskupstvu?). Na katolíckej strane vznikli aj mladšie kánonické vizitácie Spiša (napr. za biskupa Bélika); bolo by zaujímavé analyzovať ich pohľad alebo vtedy zachytenú tradovanú predstavu o reformácii a rekatolizácii na Spiši, keďže išlo o časový odstup, no morálne o obdobie završovania rekatolizačného procesu.

Prínos práce spočíva v historickej štatistike, identifikácii hraničných udalostí reformácie a rekatolizácie v regióne Spiša, ktorý patrí k našim najznámejším historickým oblastiam, no súčasne kľúčovým, pretože stál vo sfére vplyvu dvoch krajín, viacerých cirkevných jurisdikcií a konfesií; rovnako sú prehľadne predstavené kľúčové osobnosti týchto procesov a udalostí. Vyššia zhoda habilitačnej práce s vlastnou doktorskou prácou habilitantky svedčí o fundamentalistickom pridržaní sa tej istej témy, ale aj o jej rozvíjaní na spôsob rozširovania súvisiacich problémov. Tie vychádzajú stále z tých istých prameňov, hoci existujú i ďalšie. Možno tiež zvoliť aj iné uhly pohľadov alebo pestrejší interdisciplinárny prístup. To všetko je dobré východisko do ďalšieho odborného rastu a rozvíjania skúmanej témy.

Slovenčina predloženej habilitačnej práce je na mnohých miestach hovorová, miestami slangová a vzdialená od spisovného štandardu,³ často ignoruje slovenské väzby, gramatiku,

² Aj keď ide o súbor publikovaných štúdií a habilitačná „práca si nenárokujúce vyčerpanie danej problematiky“ (s. 9), rozhodne ich bolo možné a potrebné využiť v 3. časti práce (najmä 3.1), prípadne doplniť osobitnou podkapitolou, pretože z cirkevno-kánonického hľadiska ide v spišských dejinách o mimoriadne zaujímavý a osobitný problém, aký nikde inde v našich dejinách a tak skvele podložený zachovanými prameňmi nenachádzame. Keďže chýbajú poľské kánonické vizitácie, v práci absentujú lokality ako Stará Ľubovňa, Hniezdne, Lendak, Červený Kláštor (Lesnica), ktoré sú kľúčové na pochopenie cirkevného diania a jeho presahu až do súčasnosti.

³ Tu podávame prehľad len najzávažnejších jazykových nedostatkov:
Nedôsledné formulácie:

- Na s. 46 je spomenuté, že na Spišskej Kapitule stál „hostinec. Na jeho základe si jezuiti postavili v Spišskej Kapitule kláštor.“ Má byť: „Na jeho základoch.“ Z autorkinej výpovede logicky vyplýva, že ho zbúrali, alebo že bol v ruinách, keď tak museli urobiť. Alebo ho jezuiti iba prestavali/adaptovali na svoje účely?

Zbytočné osobné a expresívne vyjadrenia, ktoré by sa nemali podvedome podsúvať čitateľovi, pretože môžu signalizovať subjektívnosť a vyznievajú ironicky, príp. až ideologicky zaujato:

- Na s. 33: „Bez nejakého veľkého výsluchu bol ... vyneseny rozsudok.“ Malo by byť: „Po krátkom vypočúvaní/vyšetrovaní ... bol vyneseny rozsudok.“ Zrejme išlo o zrýchlené konanie, aké pozná i súčasná súdna prax.
- Na s. 48: „Reakcia mestských predstaviteľov bola samozrejme odmietavá.“ Komentovanie adverbom „samozrejme“ nie je namieste.

Nepoužívané, nezaužívané alebo nelogické spojenia a výrazy:

- Na s. 44: „Stolca Spišskej prepozitúry sa ujal o dva roky nato.“ Používa sa termín prepošstvo.
- Na s. 49, 69. Namiesto Melchior má byť Melichar.

obsahuje technické chyby, ale v neposlednom rade obchádza i písanie historických priezvisk v duchu slovenských pravopisných pravidiel. Neobstojí tvrdenie, že text sa opiera o historický pravopis prameňov, pretože napríklad viaceré publikované pramene dôsledne prepisovali priezviská podľa maďarského pravopisu a ortografie konca 19. storočia, a nie podľa znenia autentických dokumentov 16. až 18. storočia. Navyše v písanej administratívnej spišskej produkcii, aj cirkevnej administratívy raného novoveku, sa prelínali rozličné dobové písomné zvyklosti, latinský, maďarský, poľský, český, slovenský jazyk (vo vyvíjajúcich sa a meniacich sa dialektických formách), ale zrejme aj rusínsky, ako to bolo napríklad aj v susednom šarišskom regióne.

V nasledujúcom texte spomeniem niekoľko závažnejších nepresností alebo postrehov rozličného charakteru, ktoré sú nepresne použité alebo interpretované, nezodpovedajú cirkevnohistorickej, náboženskej ani teologickej realite :

- (1) Termín *fraternita*. Na s. 19 v poznámke 30 je kňazská *fraternita* (sodalícia, tovaríšstvo, veľmi voľne: bratstvo, združenie, spoločenstvo susedných kňazov/farárov na územnom princípe) interpretovaná ako spolok. Táto interpretácia je anachronická, dnešný spolok ani zďaleka nezodpovedá inštitútu *fraternity*, predchodcu dnešného dekanátu, resp. vikariátu. V tomto kontexte senior *fraternity* nie je len zvyčajný predseda, ale skutočne najstarší člen, ktorý mal prirodzenú autoritu a skúsenosti, moderoval duchovný i pastoračný život.
- (2) Štvrtý sľub jezuitov (osobitná poslušnosť pápežovi popri tradičných sľuboch poslušnosti, chudoby a mravnej čistoty). Spomína sa na s. 52. Nebol všeobecne záväzný ani automatický pre jezuitov, preto vo všeobecnosti nemožno jezuitov považovať za pápežský pohotovostný oddiel pripravený kdekoľvek zakročiť. Išlo o morálny rozmer, klasické rekatolizačné a misionárske poslanie. Až moderné interpretácie tomuto sľubu pripisujú mytologické interpretácie, akoby išlo o novovekých „teplárov“. Všeobecne v našich cirkevných dejinách sa nespomína ani jeden prípad, kedy by pápež využil túto možnosť, ktorú tak veľmi autorka zdôrazňuje.
- (3) Termín *ordo* a jeho preklad. „Rád“ je bohemikálna verzia slova „řád“, čo je kalkový preklad latinského substantíva *ordo*. Tento termín používajú výlučne svetskí historici, a aj to len v ostatných rokoch. Avšak termín „ordo“ sa viaže len na mníšske rehole, nie na kongregácie ako boli jezuiti. Použitie tohto označenia tu preto absolútne nie je

-
- Na s. 54: „Vystavil listinu, podľa ktorej dediny (...) daroval jezuitom.“ Nelogická a komplikovaná väzba, asi sa myslí vystavenie darovacej listiny, ktorá svedčí o darovaní.
 - Na s. 56: „V roku 1622 jezuiti svoju činnosť na Spiši obnovili a začala tu pôsobiť tzv. „spišská misia“, ktorú tvoril...“ Všetky misie na Spiši boli „spišské“.
 - Na s. 68: „Pastoračnej činnosti jezuitov v tomto období prispela aj celková situácia v Levoči.“ Ako môže situácia prispieť činnosti?
 - Na s. 86 sa spomína „vykonávanie služby spovede“. Má byť: spovedania alebo spovednej služby. Slovenčina jasne rozlišuje substantívum a slovesné podstatné meno (napr. kresba a kreslenie – vykonávame kreslenie, nie službu kresby).
 - Na s. 85: „Čím sa školstvo malo zosvetšitiť.“ Na zachovanie odborného štýlu je namieste latinizmus „sekularizovať“.
 - Na s. 65: „Aj napriek odchodu študentov do Košíc v roku 1651 malo gymnázium v roku 1652 zasa približne sto študentov.“ Pár viet predtým stojí: „V roku 1651 síce odišlo niekoľko študentov do Košíc, kde mali jezuiti ďalšie gymnázium (aby sa naučili po maďarsky), ale na kvalite gymnázia v Spišskej Kapitule sa nič nezmenilo.“ Aký bol teda počet odídcov? Podľa jedného tvrdenia nízky, ba zanedbateľný, podľa druhého tvrdenia významný. V kontexte ďalšieho textu nastali oveľa radikálnejšie výkyvy v počte žiakov až počas nasledujúcich morových rokov. Prečo je tu dôležité spomenúť práve štúdium maďarčiny? Navyše tento odsek nemá odvolávku na žiadny prameň ani literatúru.

Hrubka:

- Na s. 51: „v siedmych dekanátoch“!

namieste. Napokon to sama habilitantka rozlišuje na s. 74 a 77 pri piaristoch (povýšenie na rehoľu a degradovanie na kongregáciu). Aj napriek tomu to nie je rešpektované v ďalšom texte, kde sa o piaristoch píše ako o ráde (napr. s. 81).

- (4) Zrušenie jezuitov (1773). Na s. 71 – 72 sa uvádza, že pápež Kliment XIV. vydal breve o zrušení jezuitov. To neznamenal ich automatický zánik u nás. U nás nadobudlo účinnosť až so súhlasom a promulgovaním čiže zverejnením panovníčkou Máriou Teréziou, čiže ona je kľúčovou osobou pri zrušení jezuitov u nás, nie pápež. Vieme, že takto neboli zrušení jezuiti v Prusku alebo v Rusku. Existujú štúdie, ktoré dokonca tvrdia, že sám pápež sa nádejal, že rakúska panovníčka nezverejní pápežovo rozhodnutie, a tak jezuiti ostanú fungovať aspoň v podunajskej monarchii.
- (5) Kánonické právo. Ide o vnútorné, interné právo katolíckej cirkvi ako autonómnej inštitúcie. Cirkevné právo je štátne právo týkajúce sa cirkvi. Kánonické právo má svoje osobitné dejiny trvajúce tak dlho, ako dlho existuje katolícka cirkev. Na s. 96 sa autorka odvoláva na kánonické právo ako právne východisko kánonických vizitácií. Problém ale spočíva v tom, že práca sa týka raného novoveku a citované formulácie sú až z roku 1917, keď bol promulgovaný Kódex kánonického práva, citovaný habilitantkou. Dovtedy kánonické právo nemalo kódexovú formu. Iste, že východisková prax bola rovnakej povahy, ale metodologicky korektné by bolo odvolanie sa skôr na dokumenty Tridentského koncilu alebo následných uhorských synod (Péterffy je citovaný len raz na s. 24 v pozn. 55, avšak nie ako kánonickoprávny prameň, ale faktografický zdroj o jednej udalosti). S tým úzko súvisí komplikovaný vzťah medzi cirkvou a štátom, medzi panovníkmi a pápežmi. Jedni i druhí sledovali svoje ciele. Panovníci boli katolíci a boli vo svedomí presvedčení o povinnosti brániť a šíriť katolícke vierovyznanie. Na s. 42 je napísané: „Vizitácia bola už na začiatku odsúdená na neúspech, keďže drvivá väčšina obyvateľov Spišského Podhradia bola protestantská.“ Pritom je spomenuté, že spišský prepošt mal poverenie na vykonanie vizitácie od obidvoch kráľov, poľského i uhorského. Poverenie sa týkalo vizitovania cirkvi ako celku, teda aj nekatolíckych konfesií. Znamená to, že obyvatelia Spišského Podhradia nerešpektovali kráľa? „Prepošt nezískal nové povolenie pre vykonanie vizitácie, preto sa svojho úsilia v tomto meste zriekol,“ uvádza sa ďalej. Znamená to, že prepošt si vizitačný mandát vyžiadal sám, a nešlo o kráľovskú iniciatívu? Ide o zdanlivý rozpor, pretože obidve strany mali rovnaký záujem a prirodzene, že miestna autorita má vždy najväčší záujem dotiahnuť záležitosť do úspešného konca. Dôležité je však uvedomiť si, že vo vizitačnej praxi sa uplatňovalo primárne cirkevné právo a až sekundárne kánonické právo, hoci obidve roviny sa prekrývali.
- (6) Termíny „vysviacka“ a „posviacka“. Na s. 76 sa spomína „vysviacka piaristického kolégia“. Ide však o posviacku. Termín *vysviacka* sa používa pri osobách (vysviacka kňazov, biskupa a pod.), termín *posviacka* sa vzťahuje na miesta (posviacka kostola, cintorína). Pri predmetoch sa hovorí o požehnaní alebo posvätení (vody, devocionálií a pod.).

Pri čítaní práce sa prirodzene naskytlo niekoľko miest, ktoré si žiadajú jasnejšie objasnenie, resp. metodologické vyjasnenie. Prosím o zodpovedanie týchto otázok:

- (1) V úvode na s. 6 sa spomínajú Rusíni ako Ukrajinci („Rusíni/Ukrajinci“). Považovali sa teda spišskí Rusíni v ranom novoveku za Ukrajincov? Nemali skôr lemkovské povedomie? Nie je termín Ukrajinec v tomto kontexte anachronizmom z druhej polovice 20. storočia?
- (2) Na s. 108 sa uvádza, že počas rekatolizácie ubúdala počet evanjelikov (luteránov) na úkor katolíkov; išlo ale o klasické konverzie, prechody z jedného vierovyznania k inému.

Počet gréckokatolíkov bol stabilný, resp. veľmi mierne rástol, zrejme prirodzenou natalitou. Dá sa tento jav interpretovať tak, že uniati boli uzavretá skupina a konverzie z protestantizmu sa diali len/výlučne k rímskokatolíkom?

- (3) Je metodologicky, sociologicky, psychologicky a historicky vhodné hovoriť v období prelomu 17. a 18. storočia oddelene o tzv. poľskom Spiši, akoby už vtedy išlo o separátny región? I sama habilitantka zdôrazňuje tento termín ako anachronizmus z 20. storočia. Prečo sa o nich teda píše vytrhnuto z kontextu akoby v poľskom separatistickom duchu, ktorý sa tu takto podsúva? Navyše v tejto časti habilitačnej práce ide o čisto technické pretlmočenie obsahu vizitačných protokolov bez zdôraznenia osobitosti tohto vyčlenenia, alebo jeho pevnej spojitosti s ostatným územím Spiša.
- (4) Prepošt Martin Pethe. Na s. 53 je napísané: „Prvým známym spišským prepoštom, ktorý sa zasadzoval o rekatolizáciu na Spiši, bol už spomínaný kaločský arcibiskup Martin Pethe de Hethes, ktorý sa spišským prepoštom stal 13. augusta 1587.“ Čiže ako kaločský arcibiskup sa stal (súčasne) spišským prepoštom, alebo sa kaločským arcibiskupom stal neskôr? Alebo bol len titulárnym kaločským arcibiskupom, keďže v tom čase bola Kaloča obsadená Osmanmi?

Uchádzačka preukázala, že svojou vedeckou prácou vytvorila v danom študijnom odbore ucelené vedecké dielo, ktoré je všeobecne známe a citované. Tento výsledok je zjavný aj z ďalších habilitačných podkladov uchádzačky. Jej cieľ spočíval v predstavení náboženských dejín Spiša v ranom novoveku a bol splnený, hoci obsahuje aj vyššie spomenuté nedostatky alebo nedôslednosti. Okrem už známych a publikovaných prameňov a primárnej literatúry je novosť habilitantkinho prístupu v tom, že okrem nových kánonických vizitácií sa v prípade už známych vizitácií opierala o autentické znenie prameňov, hoci tu ide skôr len o kritickú istotu a potvrdenie vierohodnosti doteraz známych mladších odpisov. Habilitantka tak potvrdila, že starší historici Spiša boli pri publikovaní prameňov dôslední. Vedecký prínos je viac zjavný v tlmočení alebo interpretácii doteraz neznámych prameňov kánonických vizitácií.

Habilitačná práca *Kapitoly z náboženských dejín Spiša v ranom novoveku* autorky Mgr. Moniky Bizoňovej, PhD. spĺňa nároky kladené na tento typ práce, preto ju **odporúčam** prijať na obhajobu a po úspešnej obhajobe a habilitačnej prednáške **odporúčam** udeliť uchádzačke vedecko-pedagogický titul *docent* v odbore habilitačného konania konania **história**.

V Bratislave 22. mája 2023

prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD., v. r.